

Josep-Ignasi Saranyana: filosofar en medieval

Josep-Ignasi Saranyana (Barcelona, 1941) és un personatge de referència dels estudis sobre una temàtica tan aparentment llunyana com la filosofia medieval. Ordenat en el mític 1968, estudià a Alemanya amb el teòleg Ratzinger, futur Benet XVI. Un dia de la dècada de 1980 va decidir treure la “ñ” del seu cognom i recuperar la grafia dels seus avantpassats a la Saranyana (prop de Morella, a la comarca dels Ports).

Ara publica un llibre de títol adust: *Sobre Duns Escoto y la continuidad de la metafísica*, que serà el contrari d'un best-seller. La presentació el mes de gener a l'Ateneu Barcelonès ha tingut un punt d'homenatge de la jove generació d'acadèmics a qui consideren un metafísic i un estudiós clàssic de referència. En la perspectiva de l'Any Lull parlem amb ell sobre metafísica i filosofia medieval.

—Per què sembla tan difícil la filosofia medieval?

—Perquè hi ha una diferència entre el pensament medieval i la modernitat. Per a Kant, la filosofia medieval seria *malaguanyada* per la seva contaminació amb elements religiosos. Però en el món medieval la presència de l'element religiós és indestriable. El cas més típic és Avicenna, un pensador musulmà que va néixer l'any 980. Va ser el primer a dir que el punt on comença la filosofia és contemplar el ser, la necessitat i la cosa. La necessitat és un concepte que ell extreu de les seves conviccions religioses, del *Kalam* [el discurs teològic] i implica també la contemplació divina.

—Però avui per a molta gent moderna, cansada del món tècnic i de l'acció, contemplar torna a ser una necessitat.

—Els medievals escrivien tractats i el que els interessava era comprendre la realitat, i arribar a la veritat de

Joan-Ignasi Saranyana (Barcelona, 1941) és expert en filosofia medieval, sacerdot de l'Opus Dei i membre del Pontifici Comitè de Ciències Històriques. Acaba de publicar 'Sobre Duns Escoto y la continuidad de la Metafísica', tot el contrari d'un best-seller.

les coses, no pas la subjectivitat. El llenguatge de la filosofia medieval era molt tècnic. I la filosofia tècnica sempre ha estat molt minoritària, llavors i ara. A un modern, les filosofies medievals, com en general totes les filosofies que tenen un llenguatge i una argumentació molt estricta, li cauen de les mans. Per això els llibres filosòfics tenen ara una estructura i una tensió assagística.

—Quan algú llegeix filosofia medieval, això el pot ajudar com a exercici espiritual?

—No exactament. El pensament medieval no va per aquí. No era un exercici per netejar l'ànima, com el dels estoics. La filosofia de l'Escola, la que s'explicava a les universitats, abans que tot pretenia entendre la realitat, dins la qual hi ha òbviament el si mateix. Però el que els interessava era capir el món, el que es presenta a la nostra mirada. En canvi, la teologia medieval, sí que tenia una pretensió més de millora personal, sobretot en

el corrent inaugurat pels franciscans al segle XIII. Aquesta perspectiva no la trobarem en la filosofia tècnica, llevat potser d'alguns tractats d'ètica (per exemple els *specula principum*).

—El tractat no s'ha de confondre amb el manual...

—Els tractats van ser comentaris monogràfics, de vegades molt extensos, a alguna qüestió d'un gran mestre anterior.

—La història de la filosofia medieval no és la història dels intel·lectuals?

—Penso que la filosofia medieval no s'ha de confondre amb la història dels intel·lectuals medievals, tot i que Jacques Le Goff [historiador francès de l'Escola dels Annals] hagi insistit a ampliar els límits de la filosofia medieval, incloent-hi místics, poetes, retòrics, escriptors, polítics, economistes, etc. Però Le Goff ha tingut un gran ascendent. Per això he hagut d'incorporar en el meu manual d'història de la filosofia medieval temes com el

joaquinisme [els franciscans més radicals], l'especulació de les místiques renanes dels segles XII i XIII, els humanistes del Renaixement, etc.

—Hi va haver un moment d'un gran rebuig a la filosofia medieval en el pensament modern, però sembla que ara les coses estan canviant.

—A Catalunya ja fa anys que hi ha un interès creixent pel tema, encara que molt pragmàtic. Es publiquen molts textos i fonts primàries. I és comprensible, perquè l'Edat Mitjana va ser una època gloriosa del país. Hi va haver Ramon Lull, un gran personatge, que va crear un munt d'instruments lingüístics en filosofia. Va ser una llàstima que no quallés la Universitat de Lleida. Hauria pogut ser la Salamanca de la Corona d'Aragó. No sé què hi va fallar. Potser a Lleida hi ha massa boira. Però Salamanca també té un clima terrible...

—Els neotomistes de finals del segle XIX tampoc no van ajudar gaire a entendre la filosofia medieval.

—L'encíclica *Aeterni patris* (1879) de Lleó XIII va ser escrita amb una intenció i rebuda amb una altra. La gent va pensar que l'únic que pretenia el papa era recuperar el període medieval, l'esplendor de la cristiandat, i tornar als escolàstics com a única filosofia cristiana. Això no era així. L'encíclica no deia que calgués tornar a l'escolàstica, sinó que calia tornar a la metafísica; que no es pot reduir tota la filosofia a una pura teoria del coneixement i de la subjectivitat. Però aquesta pretensió de Lleó XIII no va ser entesa, fins que sorgí la generació dels "nous tomistes", als anys vint del segle passat [Étienne Gilson, Jacques Maritain, Marie-Dominique Chenu], que no s'han de confondre amb els neotomistes.

Amb tot, ara, la tornada al món medieval s'interessa, sobretot, per la lògica i no tant per la metafísica.

—Però identifiquem pensament medieval amb metafísica...

—Té raó. Dins el món medieval del segle XIII la reina de les disciplines

filosòfiques era la metafísica. Aquest interès metafísic es va esvaïr més endavant, perquè la metafísica demana un grau d'abstracció molt alt, que fa molt feixuc el procés d'aprenentatge. Com la teoria dels nombres o la lògica formal.

—Costa entendre fins i tot de què parla la metafísica...

—A la psicologia humana li costa molt d'arribar a la maduració metafísica. Hi ha hagut algun un Nobel de física que ha fet descobriments amb vint-i-cinc anys, però no hi ha cap metafísic de nivell tan jove. No és tant una qüestió d'experiència o d'estudi, sinó més aviat de maduració. Jo mateix no he arribat a entendre de què es parlava, en la formulació d'algunes tesis metafísiques, fins poc abans de la meua jubilació.

—El problema de la metafísica és entendre per què hi ha ésser abans que no-res?

—Aquesta és una formulació enginyosa de Leibniz recollida per Heidegger. Però la metafísica és més aviat l'intent de comprendre què és ser. Els medievals filosofaven per motius religiosos, en qualsevol de les tres religions de l'època. I s'enlairaven, tot seguit, a qüestions metafísiques perquè volien capir què es "ser", perquè, al capdavant, també Déu és ser. Aquesta època tan rica i especial va durar segles. No dic que va ser una època irreplicable, perquè això no és veritat; però sí molt especial en la història del pensament humà.

Però la reacció del pensament modern, de dir que la metafísica no estava a l'abast de la intel·ligència humana, que era un fals saber, o quelcom incompreensible, ha fet que es produïssin filosofies que tenen una ambició molt més limitada.

—És potser la metafísica el pensament del límit?

—Això és un tema molt propi del pensament d'Eugenio Trias i del seu mestre a la Universitat de Navarra, Leonardo Polo, encara que ve des de més lluny. En metafísica ens preguntem si només és real el que és pensat, perquè sembla que és impossible pensar en l'existència d'alguna cosa que sigui fora del pensament. La metafísica diu que no és contradictori pensar que hi pot haver quelcom que no sigui

“Llull va ser un gran lògic, un constructor de llenguatge, un místic i un sant. Hi ha també una metafísica en la seva lògica, una metafísica que és original i enlluernadora.”

pensat ara mateix. Hi ha realitat més enllà de l'objecte. Aquesta realitat és la cosa. La cosa és abans que els objectes. I la cosa i l'ens o ser són el mateix, tot i que contemplats des de dos vessants diferents.

—**Metafísicament, el límit és una qüestió interessantíssima!**

—Els medievals van percebre que el ser i la intel·ligència s'impliquen mútuament. El ser o ens és, tant si és pensat com si no ho és; però si no és pensat, subjectivament no hi és. Cal, doncs, un equilibri entre “ser-hi” i “ser pensat”. D'ençà de la revolució anglesa de 1680, es va desenvolupar d'una manera unilateral la reflexió sobre la confluència entre ser i pensar, de manera que l'equilibri entre ser i pensar es va trencar.

—**En aquest context, Heidegger pretenia restaurar l'equilibri perdut...**

—No em correspon ara jutjar si ho va aconseguir o si va fracassar en l'intent. Però cal reconèixer-li la gosadia. En el meu llibre sobre Duns Escot defenso que Heidegger va arribar a una solució pan-enteïsta, que beu de Parmènides, d'una banda, i que també s'inspira en Escot. El punt de trobada entre la realitat i el pensament és el ser, copsat en un sentit generalíssim, com una espècie de protocategoria o protoforma.

—**Sembla que en metafísica el que més costa és definir amb claredat el llenguatge.**

—No es pot filosofar sense parlar. No es pot pensar, sense llenguatge; això és una obvietat. Però una cosa és que no es pugui fer filosofia sense llenguatge i una altra molt diferent que tota la filosofia sigui només llenguatge. L'anàlisi lingüística és lògica, perquè hi ha una exigència de clarificació que cal fer. Però no és encara metafísica. Aristòtil sempre començava amb una anàlisi lingüística per enlairar-se immediatament a consideracions metafísiques.

—**Els medievals van ser els grans pensadors sobre la realitat?**

—Com he dit, els medievals van descobrir que hi ha “cosa” abans que “objecte”. La cosa és aquí, existeix com a tal, abans de ser pensada. És un ens. Quan ells parlen d'objecte es refereixen a la cosa pensada o en procés de ser coneguda. Per a Tomàs i per a Duns, en efecte, la cosa existeix abans que jo la conegui. El pensament modern, amb Kant, tendeix a pensar, en canvi, que no existeix allò que no es coneix o, potser amb més precisió, que no es pot pensar quelcom que no pot ser conegut. Aquest és el famós *principi de la immanència*.

—**Els medievals ho veien diferent.**

—Tomàs i Duns diuen tot el contrari: que la realitat s'imposa. Que està aquí i que està esperant que jo la conegui. Per a un filòsof medieval, no sóc jo a interpel·lar la realitat, ans al contrari: és ella que és aquí i em pregunta: a veure si saps “què sóc” i a veure si ets capaç d'endevinar què vol dir “que sóc” i “que és ser”.

—**En les obres de Tomàs d'Aquino, la paraula realitat no apareix.**

—Ell usava el gir *in re*, sense substantivar-lo. Per a ell els homes ens trobem entre coses, no en un món d'abstraccions. Per a Tomàs i per als medievals les coses són com són, tot i que la ment les reconstrueixi a l'hora de pensar-les, dividint-les primer i component-les novament després.

—**Joan Duns Escot, que vostè ha estudiat, parlava de l'*haecceitas*.**

—Amb aquest neologisme va voler designar l'última determinació de la realitat. Les coses es componen de capes i n'hi ha una última que fa que una cosa sigui tal cosa, sigui aquesta (*haec*) cosa. Això, que Tomàs no ho acceptaria, Duns ho va defensar amb una mentalitat molt moderna, conscient de la distinció, tot i que sense separació, entre les diferències que concreten de mica en mica la individualitat. Ben mirat, no obstant, potser Tomàs va ser més radical encara, car va afirmar que la cosa no és quelcom que arriba a ser aquesta cosa, després d'un procés de concreció, sinó que es aquesta cosa ja des del començament.

—**I Llull?**

—Va ser un gran lògic, un constructor de llenguatge, un místic i un sant. Hi ha també una metafísica en la seva lògica material; una metafísica que és original i enlluernadora. L'he estudiada una mica i n'he publicat algunes coses. Però he de reconèixer que, ara com ara, no he aconseguit copsar el pinyol de la seva síntesi.

—**Finalment, des d'una lectura del pensament medieval, com analitza la filosofia d'ara mateix?**

—Com una reacció contra l'excessiu racionalisme de la Il·lustració i contra l'oblit del ser. L'home contemporani ha respost al racionalisme afirmant la història, la vida i els sentiments. Però ho ha fet amb certa exageració. Ara s'escau retrobar l'equilibri.

Ramon Alcoberro